

# LA DESCOBERTA DE LA TORRE SEPULCRAL DE VILABLAREIX

LLUÍS BUSCATÓ, JORDI LÓPEZ VILAR I JOSEP M. NOLLA

## Resum

En el fons Hernández Sanahuja que es guarda a la Reial Societat Arqueològica de Tarragona es conserven uns interessants originals que aclareixen, per una banda, la història de la identificació com a monument funerari romà de la Torratxa de Vilablareix (Gironès) i, simultàniament, proporcionen dades inèdites realment extraordinàries sobre el mausoleu romà de cal Temple (Aiguaviva, Gironès) situat a poc més d'un quilòmetre a migdia de l'altra tomba.

## Paraules clau

Arqueologia funerària romana, erudició vuitcentista.

## Abstract

*The collection Hernández Sanahuja of the Reial Societat Arqueològica de Tarragona has some interesting original documents that, on the one hand, reveal the history of the identification of Torratxa de Vilablareix (Gironès) as a Roman funerary monument and, on the other hand, give noteworthy unpublished information on the Roman mausoleum of cal Temple (Aiguaviva, Gironès), located about one kilometre southwards from the other tomb.*

## Keywords

*Roman funerary archaeology, nineteenth-century scholarship.*

## INTRODUCCIÓ

El monument funerari de la Torratxa (Vilablareix) és el més ben conservat, el més ben conegut i, per moltes raons, el més interessant de tot el territori nord-oriental del Principat. El nom de la Torratxa, documentat des de 1892 (“...a l'antiga vinya de lo camp de la Torratxa”) no és unànime ni usat per tothom. També se'l coneix o se l'ha conegut com a Torre dels Gavatxs, Torre dels Moros, Pou dels Moros, mausoleu (o qualsevol sinònim) de Vilablareix (Gispert-Sauch, 1986, 117, núm. 386) (fig. 1).



Fig. 1 Mausoleu de Vilablareix: a) vista anterior, b) vista posterior.

Es troba en l'anomenat camp de la Torratxa de cal Curt, just a tocar el Camp Baix de can Jordà, situat, curiosament, dessota d'un marge de poca alçada però ben evident. A molt poca distància, cap a llevant, més enllà del Camp Baix, circula la carretera que va de l'església parroquial de Sant Menna cap a Girona i Aiguaviva. És perfectament visible, per la seva alçada i pel color negrós de l'obra, des de molt distància, contrastant sobre el verd dels conreus. Es localitza, en l'àmbit més general, al sud-oest de la ciutat de Girona, que es troba a poc més de 5 km de distància, dins d'un cercle que cal considerar l'àrea suburbana de l'antiga ciutat i al costat mateix d'un camí que anava de Girona a la parròquia de Sant Menna, a Vilablareix (abans, no cal dir-ho, fins a la vil·la romana), un ramal de l'antiga i important via de Girona a Vic, ben documentada des de l'època carolíngia (Canal et al., 2003, pàg. 405-406) i que cal considerar fressada des de l'època romana i, molt probablement, preromana. Ha estat objecte d'estudis monogràfics de desigual valor i, en general, insuficients (Cid, 1950, pàg. 228-234, amb la bibliografia anterior; Nolla & Casas, 1984, pàg. 196-197; Sanmartí, 1984, pàg. 124-126). Recordem, per exemple, que la planimetria feta servir fins a l'any 2005, va ser realitzada

pel mestre d'obres Joan Ramonacho per il·lustrar l'article d'Enric Claudi Girbal de 1883, amb alguns errors a considerar que, indefectiblement, s'han anat repetint. L'any 2002, com a conseqüència d'un projecte de consolidació, conservació i adequació del sepulcre encarregat per l'Ajuntament de la vila, es va fer necessària la realització d'una planimetria nova i precisa que es va encarregar a l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona, amb excel·lents resultats. Més endavant, i de manera molt assenyada, la Comissió del Patrimoni de la Generalitat va exigir una excavació arqueològica del monument i del seu entorn que també va dur a terme aquella institució, l'any següent, amb resultats sorprenents relatius al mateix edifici i al cementiri que s'hi va generar a redós (Nolla & Sagrera, 2004, pàg. 259-263; Nolla et al., 2005, pàg. 211-225). Nous treballs en extensió han permès aplegar més dades de notable valor en relació amb aquell espai funerari (Palahí & Simon, 2012, pàg. 253-255) (fig. 1).

### LA IDENTIFICACIÓ DEL MONUMENT

Fins a l'actualitat, hom tenia constància que el primer investigador que identificà la Torratxa de Vilablareix com un sepulcre en forma de torre d'època romana havia estat l'erudit i treballador de l'administració pública Julià de Chía.<sup>1</sup> En concret, la primera notícia que es publicà fou una breu nota apareguda al diari *El Eco de Gerona*,<sup>2</sup> del 22 de maig 1864 (Costa, 1987, pàg. 92). En aquest article, a més d'esmentar el seu descobridor, es descrivia breument

<sup>1</sup> Julià de Chía i Yáñez (Toledo 1818 – Mataró 1898) fou un destacat arxiver interessat pel conreu de la història, afició a la qual destinà molt de temps i esforços, i treballador de l'administració pública. En concret, desenvolupà la seva carrera professional majoritàriament a la ciutat de Girona, on vivia des de 1838. Exercí al Govern Civil, a Rendes Nacionals i, finalment, a l'Ajuntament de Girona, on des de 1863 ocupà el càrrec de secretari fins a la seva jubilació, l'any 1888. Des d'aquesta immillorable posició, pogué desenvolupar la seva passió arxivística i documentalista, que donà com a resultat una bibliografia potser poc extensa, però molt interessant i valuosa. Per agilitar la lectura del treball, quan es facin referències a dades biogràfiques no s'esmentarà la bibliografia d'on s'ha extret, atès que és molt dispersa i parcial, de manera que alentiria innecessàriament la lectura sense aportar informació bàsica.

<sup>2</sup> Aquest fou un diari de curta vida, editat entre els anys 1864 i 1868, en què es tractaven, de manera sovint superficial, temes molt diversos: fotografia, món animal, literatura, notícies locals i nacionals, etc. Així mateix, es defugien els temes polítics o polèmics. Actualment, hom en pot localitzar col·leccions més o menys completes a l'Arxiu Diocesà de Girona o a la Biblioteca Pública de la Casa de Cultura.

el monument, que era identificat com un columbari romà; a més, es feia esment a l'existència, a prop, d'un altre edifici d'identiques característiques (tot i que tampoc s'esmenta la localització d'aquesta segona torre, és evident que feia referència a la d'Aiguaviva, les ruïnes de la qual s'alcen actualment al costat de la masia anomenada cal Temple). Pocs dies després, el 24 de maig, el mateix diari ampliava la notícia i situava la descoberta al municipi de Vilablareix –anteriorment, només s'havia esmentat que era a prop de Girona– i es demanava la intervenció de la Comissió de Monuments de Girona per restaurar-lo i evitar la seva ruïna. Malgrat que al diari, en la primera notícia, s'esmentava que Julià de Chía estava preparant un treball sobre el sepulcre, mai veié la llum; de manera que l'edifici caigué ràpidament en un cert oblit. I això, malgrat que, poc després, el també treballador de l'administració pública Pedro Martínez Quintanilla,<sup>3</sup> en la seva obra *La provincia de Gerona datos estadísticos*, en va fer una descripció detallada en l'apartat que dedicà als monuments històrics i artístics (Buscató, 2007, pàg. 38-43). Així mateix, va fer una petita referència al seu descobridor:

*“Se halla este sepulcro entre la iglesia de Vilablareix y la casa de campo llamada de Sauch, distante de Gerona 5 kilómetros. El primero que se fijó en este monumento calificándole con razón de sepulcro romano, según luego se ha visto por el parecer de personas competentes fue el entendido Don Julián de Chía, que hizo el descubrimiento en 1847”* (Martínez, 1865, pàg. 187).

Com hom pot observar, Quintanilla confirmava que l'autoria de la descoberta era de Julià de Chía, però, a més, afegia una nova informació, que havia tingut lloc l'any 1847. Aquesta dada fou posteriorment recollida per l'erudit Joaquim Botet i Sisó<sup>4</sup> en el seu article “Notícia d'alguns despoblats

<sup>3</sup> Pedro Martínez Quintanilla (1825 Múrcia - ?) funcionari de l'administració pública i escriptor aficionat. Treballà des de ben jove per l'administració de l'Estat en els governs polítics de Múrcia, Sòria i, finalment, de Girona. Un cop arribat a aquesta ciutat, l'any 1850, inicià una carrera plena d'èxits que el portà a la Secretaria del Govern Civil l'any 1865; tot i que en fou cessat l'any següent. Com a escriptor, redactà un índex de legislació administrativa l'any 1859, i la primera obra estadística relativa a la província de Girona, encara de gran utilitat per als historiadors.

<sup>4</sup> Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846 – ead 1917) fou el millor historiador i numismàtic de la Girona de finals del XIX i principis del XX. Membre de la Comissió de Monuments de Girona des de l'any 1873, hi ocupà diversos càrrecs fins a la seva mort, entre els quals el de conservador del museu. També participà en la política local, en què fou un dels primer representants públics que es manifestà defensor del regionalisme.

arqueològics de la província de Girona” (Botet, 1874, pàg. 181-182; Alberch et al., 1998, pàg. 142 i ss). De fet, Botet, utilitzà l’existència d’aquesta torre, juntament amb la troballa de diverses restes arqueològiques aparegudes pels entorns, per plantejar, per primera vegada, l’existència d’alguna població antiga o, com a mínim, d’una vil·la romana a prop de les poblacions de Vilablareix o Aiguaviva. Recentment, aquesta hipòtesi s’ha vist definitivament confirmada per les darreres intervencions realitzades a la zona (Palahí et al., 2010, pàg. 219-228). Finalment, el darrer autor que fa esment a aquest monument al segle XIX fou l’erudit gironí Enric Claudi Girbal,<sup>5</sup> que en aquest aspecte es limità a recollir la bibliografia existent; no així en la resta del treball, que conté per primer cop una planimetria digna, elaborada pel mestre d’obres Joan Ramonacho i una detallada descripció de l’edifici (Girbal, 1883).

En definitiva, en vista de la documentació esmentada, semblaria evident que Julià de Chía fou el primer autor que va identificar el monument sepulcral de Vilablareix, l’any 1847. Tanmateix, aquesta datació resulta un xic problemàtica, atès que és estrany que trigués disset anys a publicar-ne la descoberta. A més, els comentaris que es fan al diari *El Eco de Gerona* casen poc amb aquesta datació, ja que s’hi afirma clarament que el descobriment era una cosa recent. A més, la descripció detallada que es fa del monument tampoc lliga gaire amb la formació cultural i obra de Julià de Chía. Fou un magnífic arxiver i documentalista de la ploma, del qual sorgiren treballs de gran valor com ara: *Inundaciones de Gerona* (1861), *El ducado y el principado de Gerona* (1881) i *Bandos y bandoleros en Gerona* (1888-1890) (Batlle, 1965, pàg. 27-29). Tanmateix, no sembla que tingués cap mena de formació com a arqueòleg o estudis del món clàssic, i la seva relació amb els ambients antiquaris de la ciutat, agrupats entorn a la Comissió de Monuments de Girona, mai foren gaire intensos, com demostra el fet que amb prou feines surt esmentat un parell de cops en la documentació d’aquest ens (Llorens et al., 2006, pàg. 263). Cal dir que J. de Chía fou nomenat corresponent per la *Real Academia de la Historia* molt tardanament, bàsicament pels seus mèrits

<sup>5</sup> Enric Claudi Girbal i Nadal (Girona 1839 – 1896) destacà com a historiador i escriptor a la Girona de la segona meitat del segle XIX. Fundà i dirigí diversos diaris locals com ara: *La Espingarda* (1861); *El Eco de Gerona* (1864), *La Crónica de Gerona*, (1864) i *Revista de Gerona* (1876). També fou destacada la seva participació en la creació de l’Associació Literària de Girona, que arribà a presidir (1875). Pel que fa a la seva relació amb el patrimoni històric gironí, cal esmentar que fou membre de la Comissió de Monuments de Girona des del 1869, conservador del seu museu d’antiguitats el 1870 i inspector d’antiguitats de la província de Girona el 1874.

com a historiador, el 26 de juny de 1885. Així mateix, les referències sobre la seva persona existents al fons documental de la Comissió de Monuments són extremadament escadusseres, la qual cosa denota que pràcticament no hi arribà a col·laborar.<sup>6</sup> De fet, tot i ser un dels membres més destacats, per la qualitat del seu treball, del grup d'historiadors que es formà a Girona a mitjan segle XIX (Negre, 1976, pàg. 212), la seva imbricació en la vida social i cultural de la ciutat sembla haver estat limitada. Per exemple, la seva col·laboració en la *Revista de Gerona* o el *Certamen Literario*, promogut per l'Asociación Literaria (1876-1895), que eren els principals aparadors dels treballs dels membres d'aquest grup, fou molt puntual i reduïda (Batlle et al., 1976, pàg. 23). A més, l'única ocasió en què publicà per fascicles un treball en l'esmentada revista, l'any 1883, quedà interromput a la meitat per motius que desconeixem però que podem sospitar que foren conflictius, com denota el comentari que sobre aquest tema féu anys després l'historiador Batlle i Prats:

*“Con las muchas noticias que en sus anteriores trabajos había ido anotando, reestructuró el tema y empezó su publicación en el tomo VII (1883) de la Revista literaria de Gerona; pero al llegar a la mitad de la impresión ésta quedó paralizada a consecuencia de ciertas dificultades que surgieron y de las cuales, por prudencia, tampoco quiero acordarme”* (Batlle, 1965, pàg. 28).

A més a més, tampoc tenim constància que participés, si més no de manera assídua, en altres activitats culturals més lúdiques, com la tertúlia literària coneguda com la Cova de can Vinyes, que tenia lloc a la rebotiga de la drogueria de Narcís Viñas i Serra, que aplegava la majoria d'historiadors i lletraferits de la ciutat (Vinyas, 2002, pàg. 20-28). Certament, Julià de Chía era un element proper però alhora aïllat dins del grup d'historiadors que es movien per la Girona de la segona meitat del XIX, probablement pels seus diferents orígens socials i formació, que en el seu cas era, en bona part, autodidacta. Mostra clara d'aquesta inseguretats la trobem en la introducció a una de les seves primeres obres, *Inundaciones de Gerona*, en què les seves

<sup>6</sup> Arxiu de la *Real Academia de la Historia*, Secretaria, Expedient de Julián de Chía. De fet, amb prou feines és esmentat en les sessions de la Comissió de Monuments en què es féu referència a l'existència de restes arqueològiques a Vilablareix: Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, Fons de la Comissió de Monuments, lligall 1/2 (sessions dels dies 14/05/1872 i del 20/01/1877).

declaracions d'intencions sobrepassen allò que a primer cop d'ull podríem interpretar com a falsa modèstia, per mostrar-nos una veritable inseguretat i por de desagradar (Chía, 1861, sn).<sup>7</sup> Possiblement, per això en algun treball recent en què es fa referència a aquest grup ni tan sols se l'esmenta (Pujol, 2000, pàg. 288). Per tot això, seria lògic pensar que aquesta informació sobre la torre sepulcral romana de Vilablareix la hi podria haver proporcionat algú altre. Però qui, com i per què?

### UN CURIÓS EXPEDIENT I UNA HISTÒRIA DESCONEGUDA

A l'arxiu de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense<sup>8</sup> hi ha un petit expedient relacionat amb l'erudit i arqueòleg Bonaventura Hernández Sanahuja,<sup>9</sup> que fou un destacat membre d'aquesta entitat des de l'any 1851 fins a la seva mort, ocorreguda el 1891. És força reduït, atès que només consta de sis documents, amb la referència Carpeta 1B, nº 32, i el títol *Monumento funerario que se conserva en la provincia de Gerona. 1864*. En concret, aquest petit expedient dóna una visió totalment diferent al procés d'identificació –parlar de descoberta quan el monument era ben visible

<sup>7</sup> “Por lo tanto, como meros compiladores, circunscribimos la acción de nuestro cometido a relatar lisa y llanamente, esto es, sin reflexiones ni comentarios [...]. Con el presente opúsculo no pretendemos de ningún modo, dar una historia; sino una simple relación, nada más que una relación, reducida meramente a indicar las fechas de los aguaceros más notables de que hemos podido hallar noticia y a explicar las principales y mas curiosas circunstancias de esta clase de siniestros”.

<sup>8</sup> La Societat Arqueològica Tarraconense fou fundada l'any 1844 per un grup de tarragonins amb sensibilitat per a la conservació, estudi i dignificació del patrimoni arqueològic. Impulsà la creació d'un museu propi que s'acabà integrant al que ara és el Museu Arqueològic i realitzà excavacions arqueològiques, recuperació d'objectes i estimulà l'estudi de temàtiques tant al voltant de l'arqueologia com dels diferents períodes històrics. D'ençà el 1901, publica la revista *Butlletí Arqueològic*, que té un ampli reconeixement en la comunitat científica i que manté activa la difusió dels estudis arqueològics i històrics tant de l'àmbit local com de l'entorn de les comarques tarragonines.

<sup>9</sup> Bonaventura Hernández Sanahuja (Tarragona 1810 – 1891) fou un destacat arqueòleg i historiador introduït en el món de l'arqueologia per l'escultor Vicenç Roig. Col·leccionista de monedes i objectes antics, s'interessà profundament per les troballes fetes a la pedrera del port, i tractà de protegir i conservar les múltiples troballes que s'hi feien. L'any 1851 ingressà a la Reial Societat Arqueològica de Tarragona i, poc després, a l'Academia de Arqueología y Geografía de España. L'any 1853 fou nomenat inspector d'antiguitats de Catalunya i València; tot i que aviat veié reduït el seu àmbit geogràfic a Tarragona. Posteriorment, l'any 1873, fou nomenat primer director del Museu Arqueològic de Tarragona, amb ingrés retroactiu des de 1853 (per a més informació, vegeu: Diversos autors, 1992, i Soberanas & Massó, 1992).

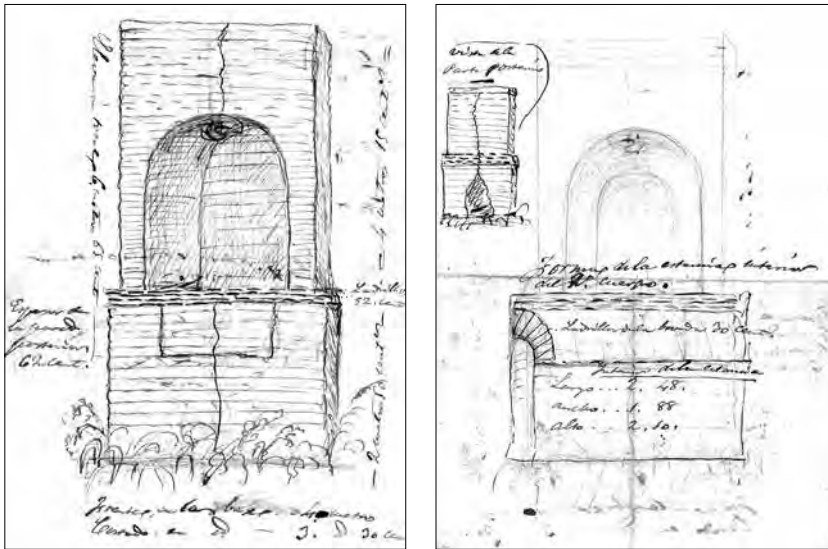


Fig. 2. Dibuixos originals de J. de Chía annexats a la seva carta. Són el testimoni gràfic més antic que conservem de la torre. No s'observa variació respecte al seu estat actual.

des de sempre és poc adequat— de la torre sepulcral de Vilablareix. Un cop disposats cronològicament els documents, ens expliquen la següent història:

En primer lloc, trobem una carta amb format de quartilla, escrita per les dues cares, redactada per un personatge no identificat, Inocencio Rivero, que anava adreçada a Bonaventura Hernández Sanahuja (fig. 3). La carta duia annexat un informe sobre el monument funerari, que és anònim, no té data i està encapçalat per un títol anotat posteriorment per Hernández Sanahuja: *Monumento existente en la provincia de Gerona*. Acompanyava l'escrit una quartilla amb dibuixos per les dues cares; en l'anvers, una vista frontal del monument amb una sèrie de mesures, i en el revers, una vista posterior i un detall de la cambra interior també amb mesures (fig. 2). En concret, es tracta d'una descripció detallada del monument, en què també s'esmenta que a prop existia una altra torre d'ídèntiques característiques (la de cal Temple, a Aiguaviva), que, segons l'autor de l'informe, s'havia ensulsiat feia poc més de tretze anys:

*“A cosa de un cuarto y medio de distancia y en igual dirección había otra torre hecha de igual material y de la misma forma, si bien que esta no contenía en su primer cuerpo la estancia que tiene la del diseño, sino una pequeña cavidad*





Fig. 3 Retrat de Bonaventura Hernández, Sanahuja.

*debajo el pavimento del nicho que antes había. Esa segunda torre hace doce o trece años que se vino abajo por sí misma, no quedando a la sazón de ella más que una parte del primer cuerpo, pues lo que cayó fue el segundo que estaba inmediatamente apoyado sobre unas fajas de piedra arenisca amarillenta que suplían aquí a los ladrillos de la otra torre”.*

La motivació que dugué a la seva redacció queda clara en el darrer paràgraf del text, en què el seu autor afirmava: “*Se desea saber, pues, cual es la opinión de los anticuarios de esa ciudad, pues aquí (Girona) no tengo a nadie con quien poder consultar*”. Tot i que, com ja s’ha dit, no està ni datat ni signat, podem respondre amb facilitat aquestes dues mancances. La seva data de producció s’ha de situar, d’acord amb la resta de documentació que forma l’expedient, cap al mes de setembre de 1857 (el primer document amb data és l’informe de Sanahuja del 25 de setembre, que només pot ser un xic posterior a la petició). Pel que fa a l’autor, aquest és, sense cap mena de dubte, l’erudit gironí Julià de Chía, que posseïa una lletra molt característica (comparant la de l’escrit amb la d’un text del seu puny i lletra, s’ha constatat que eren idèntiques); malgrat que també es pot intuir aquesta autoria a partir de l’evolució posterior dels fets i del mateix expedient. En definitiva, Chía, a causa dels seus escassos coneixements sobre el tema, tot i que sospitava el seu origen romà, es veia incapaç d’identificar-lo amb seguretat, i així ho reconeixia en l’escrit:

*“La tradición hace remontar la antigüedad de esta torre a la época de los moros, y el dueño de ella está en la idea de que este edificio se eleva a los tiempos de la dominación romana, con cuya opinión estoy de acuerdo, inclinándome yo a creer que la tal construcción es un monumento sepulcral consagrado a perpetuar la memoria de algún hecho famoso”.*

Considerant aquest atzucac, sollicità a un conegut de Tarragona que li donés un petit cop de mà en les seves investigacions, i el va posar en contacte amb algun dels diversos antiquaris que hi havia en aquesta ciutat. Aquesta petició no ens ha de sorprendre, atès que en aquella època els cercles erudits i col·leccionistes de Tarragona tenien un gran prestigi, tant gràcies a una llarga tradició erudita i col·leccionista que enfonjava les seves arrels al segle XV (Massó, 1992, pàg. 40-43), com a les descobertes fetes recentment, entre les quals caldria destacar el polèmic sepulcre egipci. De fet, l'estudiós que tenia més prestigi en aquell moment era Bonaventura Hernández Sanahuja, sobretot des de la seva participació en aquella descoberta i en la interpretació dels estranys signes, suposadament jeroglífics, que el decoraven (Padró, 1992, pàg. 56-59).

Possiblement, el que sobta més de la petició de Chía no és que prèviament no demanés ajut als antiquaris de Girona, sinó que esmentés clarament que en aquesta ciutat no hi havia cap persona mínimament entesa a qui consultar; la qual cosa era una veritat a mitges. Certament, el més normal hauria estat que Chía s'hagués posat en contacte amb la Comissió de Monuments de la Província, que, en teoria, funcionava des de l'any 1844 (Llorens et al., 2006, pàg. 13). Més encara, quan el seu secretari, Joaquim Pujol i Santo,<sup>10</sup> a més de tenir uns notables coneixements numismàtics i arqueològics (Buscató, 2011, pàg. 297), era membre honorari des de l'any 1847 de la Reial Societat Arqueològica

<sup>10</sup> Joaquim Pujol i Santo era originari del País Valencià, de la província d'Alacant, però aviat s'assentà a Girona, on visqué fins a la seva mort, ocorreguda l'any 1885. Dins l'àmbit cultural, fou un destacat col·leccionista d'antiguitats i formà part de nombroses organitzacions: membre de la Comissió de Monuments de Girona gairebé des dels seus orígens (1846), soci honorari de la Societat Arqueològica Tarraconense (1847), corresponent a Girona de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1865), membre corresponent de la Real Academia de la Historia. En l'àmbit particular, posseïa una important col·lecció arqueològica i numismàtica que passà al seu fill, Celestí Pujol i Camps.

Tarraconense,<sup>11</sup> entitat que agrupava els principals erudits i col·leccionistes de Tarragona, entre ells el mateix Bonaventura Hernández Sanahuja (Ganau, 1997, pàg. 63). Possiblement, aquesta sorprenent afirmació s'ha d'atribuir al fet que la Comissió de Monuments durant aquests anys es trobava en un estat de decandiment total, a causa de la manca de mitjans humans i materials que tenia des de la seva fundació. Una mostra clara d'aquesta escassa operativitat és el reduït nombre de sessions efectuades pels membres de l'entitat, atès que durant les seves dues primeres dècades d'existència tenien una mitjana d'una a cinc per any. En vista d'aquesta situació, l'any 1857 la Comissió Central, òrgan superior de la Comissió de Monuments (López Trujillo, 2006, pàg. 199), arribà a enviar una queixa al Govern Civil de Girona –el governador n'era el president–, en què exposava que feia més de dos anys que no rebia pràcticament cap comunicació de la de Girona (Buscató, 2011, pàg. 349). En conseqüència, veient la inoperància de la Comissió de Monuments, era lògic que Chía fes servir una via privada per obtenir la informació que necessitava amb urgència. A la pràctica, en l'escrit queda ben clar que el transmissor de la missiva era un amic personal, el qual no sembla que tingués gaire relació amb el món de les antiguitats, atès que en la carta que envià Hernández Sanahuja, com a introducció a l'escrit de Chía, feia diverses afirmacions quasi iròniques sobre el tema: “*Comprendo la satisfacción que los S[e]ñores anticuarios disfrutan en esta clase de investigación*”. Tanmateix, cal reconèixer que coneixia prou bé el tema per, en el moment de rebre la petició de Chía, saber perfectament a qui adreçar-se a la recerca d'informacions, l'antiquari tarragoní que en aquells moments tenia més prestigi –la qual cosa ens porta a pensar que el desconegut Sr. Rivero devia

<sup>11</sup> *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*, del 15-02-1847, núm. 22 (Barcelona), Volum I, pàg. 352. Curiosament, en el mateix número en què surt detallat el nombre de socis de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, hi ha un llarg escrit en què es lloa aquesta entitat i es posen com a exemples de jaciments que cal excavar i protegir Empúries i Tarragona, els quals l'autor, que signa amb les inicials J. O. Y B., afirma que coneix personalment: “*Nosotros que hemos examinado de cerca la grandiosa muralla que á orillas del mar se conserva todavía en el decantado Emporiun de los Romanos; nosotros que hemos recorrido las largas bóvedas de los acueductos que abastecían de agua esta ciudad; que hemos admirado el sin número de medallas de cobre, plata y oro y los multiplicados camafeos que desentierra la reja del labrador, al ver la soledad de aquellos campos, de los elevados arenales que cubren quizás los restos de los magníficos edificios que se ostentaban con aquella vasta población romana; no hemos podido menos que deplorar la falta de una mano que promueva el estudio de aquel suelo antiguo, que saque del olvido en que yacen las grandiosas ruinas de un pueblo que dió su nombre á todo lo que es inmensamente vasto, á todo lo que encierra un rico caudal de preciosos objetos*”.

tenir una certa relació amb Hernández Sanahuja—. Mostra clara d'això és la rapidesa i eficàcia amb què respongué a la petició, en un curt i detallat informe que comentarem a continuació.

Datat a Tarragona el 25 de setembre de 1857, ocupa dues quartilles escrites per les dues cares i, tot i no estar signat, clarament l'informe és de Bonaventura Hernández Sanahuja. L'autoria es pot intuir tant pel context com per la lletra, que és, sens dubte, la d'Hernández, una lletra que fou descrita pel seu biògraf, Eduardo Saavedra, amb els següents termes: *“En la educación primaria aprendió esa forma de letra firme, clara, elegante, castizamente española, cuya limpieza no alteró la más avanzada vejez...”*. (Saavedra, 1894, pàg. 338). En aquest informe Hernández Sanahuja demostrava els seus magnífics coneixements dels clàssics llatins i dels monuments romans de Tarragona, fruit d'una bona formació i d'un gran coneixement empíric de la construcció romana. Això es demostra de manera palpable quan, ràpidament, descartà la possibilitat que el monument fos d'època àrab i el situà clarament circumscribit al període romà:

*“Prescindiendo del sistema de construcción, la torre tal como la representa el dibujo es de forma absolutamente romana, y sin ningún género de disputa destinada a un enterramiento; un sarcófago en fin o una tumba para conservar los restos de una familia”.*

Així mateix, plantejava la possibilitat que s'hagués trobat en origen al costat d'un camí i a prop d'una vila, ja que aquesta era una disposició habitual en el món romà. I, finalment, descartava la possibilitat que es tractés d'un columbari, ja que no presentava les típiques fornícules que posseïen per situar-hi les urnes cineràries.

A continuació, trobem una carta d'Inocencio Rivero per a Hernández Sanahuja, datada el 12 d'abril (no especifica l'any, però deu ser del 1858), en una quartilla escrita per les dues cares. Rivero li expressava el seu agraïment i el del seu amic Julià de Chía, que havia respost per un ofici (no inclòs en l'expedient), el 30 de setembre de 1857. En concret, Rivero transcriu un fragment de l'ofici de Chía, en què, a més de donar les gràcies, annexa una notícia força interessant, que es transcriu a continuació:

*“Conozco muy mucho a Paluzie, y el diseño en cuestión ha estado en sus manos, pero le dió al monumento que representa poquísima o ninguna importancia, como que aquel más que anticuario o más bien arqueólogo, no pasa de ser, a mi*



Fig. 4 Retrat de Manuel Salavera.



Fig. 5 Retrat d'Esteve Paluzie.

*entender, un paleógrafo algo aventajado y nada más, según la indiferencia con que mira la parte monumental y el interés con que se fija en los pergaminos y escrituras antiguas”.*

A primer cop d'ull, aquest comentari pot resultar sorprenent, atès que contradiu l'afirmació que originalment féu, que no disposava de ningú a qui adreçar-se a Girona per obtenir informació. De la seva lectura hem de suposar que sí que havia consultat erudits gironins, en concret, Esteve Paluzie<sup>12</sup> (fig. 5), però les seves respostes no l'havien satisfet gens. Tanmateix, el que realment sobta és la crítica indissimulada que dedica a aquest erudit. Certament, definir-lo com un paleògraf avantatjat no es pot prendre de cap manera com un elogi, atès que en aquells moments Paluzie era un dels personatges més destacats de l'erudició catalana i tenia immillorables contactes als centres culturals de la Cort (Puig, 2006, pàg. 151). En conseqüència, com

<sup>12</sup> Esteve de Paluzie Cantalozella (1806 – 1876) va ser un destacat pedagog i literat. Centrà els seus treballs històrics en l'estudi de la diplomàtica i la paleografia. L'any 1857 fou nomenat inspector d'antiguitats per tots els antics països de la corona d'Aragó, excepte Tarragona; on actuava l'erudit i historiador Bonaventura Hernández Sanahuja.

hem d'interpretar aquest comentari quasi despectiu? Doncs, clarament, com un intent de Chía per guanyar-se la simpatia d'Hernández Sanahuja, que anteriorment havia tingut diversos petits conflictes amb Paluzie. Per exemple, l'any 1859, Paluzie havia estat nomenat inspector d'antiguitats<sup>13</sup> per l'antiga corona d'Aragó per l'Acadèmia de la Història (Maier & Salas, 2007, pàg. 176). Això, havia suposat retallar l'àmbit territorial d'Hernández Sahanuja, que passava a ser inspector d'antiguitats únicament a la demarcació de Tarragona, quan abans abraçava València i Catalunya.<sup>14</sup> Tot i que no s'ha de veure aquesta reducció de l'espai territorial de la inspecció d'Hernández com un càstig, sinó com un reconeixement de la importància històrica de l'antiga Tarragona, que requeria la seva atenció exclusiva, és molt probable que el nomenament hagués provocat alguna recança d'Hernández Sanauja envers Paluzie (Saavedra, 1894, pàg. 363-365 i Comas, 1916, pàg. 86).<sup>15</sup> No obstant això, el principal motiu de fricció entre els dos erudits devia ser la posició crítica que Paluzie, juntament amb el seu amic Modesto Lafuente,<sup>16</sup> havia tingut respecte a la descoberta del sarcòfag egipci de Tarragona (Padró, 1992, pàg. 56). Fent un incís, cal dir que, sense cap mena de dubte, entre

<sup>13</sup> El càrrec d'inspector d'antiguitats sorgí per unes motivacions i en un context històric molt concrets. La Real Academia de la Historia, malgrat que tradicionalment tenia atribuïda la inspecció d'antiguitats (Real Cédula de 1803), a causa de la desaparició de l'estructura administrativa a la qual anava adreçada aquesta ordre, de l'aparició dels nous òrgans administratius de l'Estat liberal (municipis i províncies) i de la creació de nous ens que hi competien en aquesta tasca (comissions de Monuments), és trobà amb la necessitat de tenir uns delegats a províncies. La seva funció concreta era actuar com a informadors i interlocutors amb les noves autoritats. Tanmateix, malgrat la necessitat que tenia de posseir uns ulls a províncies, l'acadèmia fou poc generosa en el seu nomenament, atès que sempre es tractà d'un càrrec extraordinari, de manera que els nomenats amb prou feines arribaren a deu per al conjunt d'Espanya.

<sup>14</sup> En concret, la Reial Ordre que el nomenava com a tal fou emesa el 15-15-1853.

<sup>15</sup> Possiblement, també afectà la seva relació el fet que Sanahuja hagués estat nomenat amb un sou de 8.000 rals i Paluzie només a tall honorari. Clarament, aquest nomenament era un menyspreu pel càrrec, que passava de ser públic a simplement honorari, la qual cosa podia portar les autoritats a plantejar-se l'anul·lació del sou de Sanahuja. De fet, al llarg de la seva vida, Sanahuja hagué de batallar sovint per rebre'l.

<sup>16</sup> Modesto Lafuente (Palència 1806 – Madrid 1866) fou periodista, historiador i crític satíric. Assolí una certa fama en àmbits erudits per la seva monumental *Historia General de España*, paradigma de la historiografia liberal espanyola. L'any 1856 fou nomenat primer director de l'Escola Superior de Diplomàtica, on es formarien a partir de llavors els arxiviers estatals. Amb motiu dels seus viatges a Barcelona per recollir materials per a la seva història, Lafuente contactà amb Esteve Paluzie, amb qui sembla que mantingué una bona relació, fins al punt de ser el seu contacte amb institucions com ara la Real Academia de la Historia.

els múltiples erudits que van tractar inicialment el tema, Paluzie era la persona més ben preparada per observar les evidents incongruències que les inscripcions del sarcòfag egipci presentava. No hem d'oblidar que tenia una magnífica formació com a paleògraf i que feia poc que havia publicat la seva interessant *Paleografía Española* l'any 1846 (Puig, 2006, pàg. 156).

Finalment, els darrers documents que apareixen a la carpeta són un retall de premsa amb una notícia del *Diario de Tarragona* del dia 25 de maig de 1864, que reproduïx la que va aparèixer a *El Eco de Gerona* sobre el descobriment de la torre romana amb una anotació manuscrita, a sota, d'Hernández Sanahuja, i una carta, del 25 de maig de 1864, de Manuel Salavera Carrión<sup>17</sup> (fig. 4), conegut de Sanahuja i membre de la Societat Arqueològica Tarraconense. En l'escriu, a l'hora de comentar la notícia, feia la següent afirmació:

*“Mi amigo D. Bunaventura: ya veo que lo de Gerona es revivido ahora despues de siete años de conocido, y ademas calificado segun la inteligente opinión de U[sted]. En el primer momento queria poner unas líneas, aclarando el descubrimiento; pero más meditada la idea he desistido de ella, dejando por completo a la prudencia de U[sted] el resolver sobre el particular”.*

Que en tinguem constància, l'única resposta d'Hernández Sanahuja fou afegir del seu puny i lletra, sota la notícia del *Diario de Tarragona*, una cita de Virgili: *“Hos ego versiculos fecit, tulit alter honores”*. I a la línia de sota: *“Sic vos no vobis... Virg”*. Novament, es fa palesa la cultura clàssica d'Hernández quan cita aquella anècdota atribuïda a Virgili en què el poeta havia escrit en un mur uns versos que després va atribuir-se un plagiari. Explica la història que, quan ho va saber, Virgili es va afanyar a escriure al mateix lloc el vers

<sup>17</sup> Manuel Salavera (Manila 1823 – Tarragona 1909) fou un important personatge que prengué part activa en la vida social i política de la Tarragona de la segona meitat del segle XIX (López Vilar, e/p). Arribà a Tarragona el 1848 en guanyar la càtedra de matemàtiques de l'Institut de Segona Ensenyança, que va continuar ocupant fins a la seva jubilació, i va arribar a dirigir l'Institut entre els anys 1893 i 1900. Va participar activament en política, arrenglant-se sota la bandera del Partit Democràtic. El 1873/74 fou nomenat successivament governador civil d'Osca, de Barcelona i de Manila, i en les eleccions de 1881 entrà com a regidor a l'Ajuntament, on continuà els anys següents i arribà a primer tinent d'alcalde. En el camp que ens interessa, només sabem que consta la seva alta a la Societat Arqueològica Tarraconense el 29-06-1853 i que en fou soci fins al seu decés. Cal suposar, tant per la seva carta com pels càrrecs que ocupà a l'Ajuntament, que tingué tracte amb Bonaventura Hernández Sanahuja.

següent: “*Hos ego versiculos feci, tulit alter honores*”, seguit de l’hemistiqui “*Sic vos non vobis...*” repetit tres vegades (que podríem traduir així: ‘Jo vaig fer aquests versos, un altre es va endur els honors. Així vosaltres, no per a vosaltres ...’). Els hemistiquis van quedar inconclusos durant un temps per la incapacitat del plagiari a completar-los, i el mateix Virgili va haver d’acabar-los de la següent manera: “*sic vos non vobis, nidificatis aves*” (‘així, vosaltres, aus, construïu nius que no seran per a vosaltres’); “*sic vos non vobis vellera fertis, oves*” (‘així, vosaltres, ovelles, dueu llana que no serà per a vosaltres’); “*sic vos non vobis mellificatis, apis*” (‘així, vosaltres, abelles, feu mel que no serà per a vosaltres’); “*sic vos non vobis fertis aratra, boves*” (‘així, vosaltres, bous, no estireu per a vosaltres l’arada’). Sense publicar el que pensava de l’article de Julián de Chía i de tot l’afer del descobriment de la torre de Vilablareix, Hernández ho va deixar escrit per a la posteritat: “*tulit alter honores*”.

#### BIBLIOGRAFIA

- ALBERCH, R.; QUER, J. (1998): *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*, Columna, Barcelona.
- BATLLE, L. (1965): *El historiador Julián de Chía*, “Revista de Gerona”, 32, pàg. 27-29.
- BATLLE, L.; SOLÀ-MORALES, J.M.; MARQUÈS, J.; COMTE, A.; MIRAMBELL, E. (1976): *Repertorio de índices. Revista de Gerona (1876-1895). Certamen de la Asociación Literaria. Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, Pyrene, Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses, Revista de Gerona (1955-1975)*, Girona.
- BOTET i SISÓ, J. (1874): *Notícia d’alguns poblats arqueològics de la província de Girona*, “La Renaixensa”, IV (31/05/1874), pàg. 181-182.
- BUSCATÓ, L. (2007): *Pedro Martínez Quintanilla, un funcionari a la Girona del segle XIX*, “Revista de Girona”, 241, pàg. 38-43.
- BUSCATÓ, L. (2011): *De l’antiquarisme a l’arqueologia. La protecció i conservació del patrimoni històric i arqueològic a la província de Girona (1835-1876)*, tesi doctoral, Universitat de Girona.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. (2003): *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l’època medieval*, Girona (Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció Cartogràfica, 5).
- CHÍA, J. (1861): *Inundaciones en Gerona*, Imprenta y Librería de Paviano Torres, Girona.
- CID PRIEGO, C. (1950): *El mausoleo romano de Vilablareix. Topografía y toponimia*, “Anales del Instituto de Estudios Gerundenses”, V, pàg. 228-234.
- CLAUDI GIRBAL, E.C. (1883): *Sepulcre romà en los encontorns de Girona*, “Anuari de l’Associació Catalanista d’Excursions Científiques”, II pàg. 527-532.
- COMAS, R.N. (1916): *Biografía de Esteban Paluzie y Cantalozella*, Barcelona.



- COSTA, L. (1987): *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*, Girona: (Col·lecció Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins).
- DIVERSOS AUTORS (1992): *Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja. Un home per a la història*, Tarragona.
- FERRER, M.A.; DASCA, A.; ROVIRA, J. (1994): *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense: una aproximació a la seva història (1844-1994)*, Tarragona.
- GANAU, J. (1997): *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona.
- GISPert-SAUCH i VIADER, J. (1986): *Toponímia del terme municipal de Vilablareix*, Barcelona.
- LLORENS, J.M.; PLANA C.; COSTA, I. (2006): *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg dels fons documental*, Barcelona.
- LÓPEZ TRUJILLO, M.A. (2006): *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*, Gijón.
- LÓPEZ VILAR, J. (en premsa): "Manuel Salavera Carrión" *Biografies de Tarragona*, IV (editat per M. Güell i S. J. Rovira), Benicarló, Onada.
- MAIER, J.; SALAS J. (2007): *Los inspectores de antigüedades de la Real Academia de la Historia en Andalucía*, "Las instituciones en el origen y desarrollo de la Arqueología en España", Sevilla, pàg. 175-238.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA, P. (1865): *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona.
- MASSÓ, J. (1992): *Bonaventura Hernández Sanahuja i l'arqueologia urbana de Tarragona*, "Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja. Un home per a la història", Tarragona, pàg. 40-55.
- NEGRE, P. (1976): *Los historiadores de la primitiva Revista de Gerona*, "Revista de Girona", 75, pàg. 207-214.
- NOLLA, J.M.; CASAS J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.
- NOLLA, J.M.; CASAS J. (2005): "Cal Temple (Aiguaviva, el Gironès)", *In suo fundo. Els cementiris rurals de les antigues ciuitates d'Emporiae, Geruda i Aquae Calidae. Estudi General*, 25 (editat per J.M. Nolla, J. Casas i P. Santamaria), Girona, pàg. 227-229.
- NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. (2004): *La Torratxa: el monument sepulcral romà de Vilablareix (Gironès)*, "Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", la Bisbal d'Empordà, pàg. 259-263.
- NOLLA, J.M.; CASAS J.; SAGRERA J.; VIVÓ J. (2005): *La Torratxa (Vilablareix, el Gironès)*, "In suo fundo. Els cementiris rurals de les antigues ciuitates d'Emporiae, Geruda i Aquae Calidae". *Estudi General*, 25 (editat per J.M. Nolla, J. Casas i P. Santamaria), Girona, pàg. 211-225.
- PALAHÍ, L.; COSTA A. (2010): *La vil·la romana de Vilablareix*, "Desenes Jornades d'Arqueologia a les Comarques de Girona", Arbúcies, pàg. 219-228.
- PALAHÍ, L.; SIMON J. (2012): *La vil·la romana de Vilablareix i la seva necròpolis*, "Onzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", Girona, pàg. 251-255.
- PADRÓ, J. (1992): *Tarragona i l'Antic Egipte*, "Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja. Un home per a la història", Tarragona, pàg. 56-63.
- PUIG, M. (2006): *Esteve Paluzie i Cantalozella. Passió per l'escola, la història i la llibertat (1806-1873)*, Olot.

- PUJOL, E. (2000): *Entre la realitat comarcal i l'atracció barcelonina*, "Revista de Girona", pàg. 287-294.
- REMESAL, J.; AGUILERA, A.; PONS, L. (2002): *Comisión de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Catalunya catàleg i índex*, Barcelona.
- SAAVEDRA, E. (1894): *Necrología. D. Buenaventura Hernández y Sanahuja*, "Boletín de la Real Academia de la Historia", XXV, pàg. 337-368.
- SANMARTÍ, J. (1984): *Els edificis sepulcrales romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia*, "Fonaments. Revista de Prehistòria i Món Antic dels Països Catalans", 4, pàg. 87-166 més 4 pàgines amb làmines no numerades.
- SOBERANAS, A.J.; MASSÓ M.J. (1992): *Bibliografía impresa de B. Hernández Sanahuja*, Tarragona.
- VINYAS, J. (2002): *Memòries d'un gironí. Una visió de la premsa de Girona* (estudi introductori de L. Costa), Girona.

#### ANNEX DOCUMENTAL

Carpeta 1B

Núm. 32

**Monumento funerario que se conserva en la provincia de Gerona**

1864

##### 1. Carta de Rivero a Hernández adjuntant un informe, [1857]

Señor Don Buenaventura Hernández,

Mi particularmente apreciado amigo: el que lo es, actual historiador de Gerona, me mandó la adjunta nota y diseño para que le proporcionara la explicación; que clase de monumento es y a que época corresponde. Comprenda la satisfacción que los Señores anticuarios disfrutaban en esta clase de investigaciones, y a pesar de ello me es sensible molestar su atención; así es que para complacer a dicho amigo, espero de su bondad se digno decirme sobre aquella lo que tenga por conveniente a fin de satisfacer al citado amigo, con la eficacia que el me pide.

Dispense usted estas molestias al que espera sus preceptos y se despide su afectísimo amigo q[ue] s[u] m[ano] b[esa].

Inoc<sup>o</sup>. M. Rivero [signat]

##### 2. Informe de Julià de Chía, [1857]

Monumento existente en la provincia de Gerona

El adjunto diseño está sacado a ojo y sin haberlo sujetado a las reglas de las medidas métricas que de él se han tomado.

La forma de la torre que representa es cuadrilonga.

Su construcción es de hormigón compuesto de cal y de pequeños pedazos de piedra volcanizada, lo cual le da un aspecto muy oscuro, de modo que parece hecha de escorias de hierro. Está construida por bandas o capas superpuestas al modo

que las paredes de tapial. El hormigón ha tomado mucha consistencia, y hay parajes en que casi es tan duro como la piedra. La banda de ladrillos de 52 centímetros de longitud que divide los dos cuerpos del edificio constituía una cornisa que a la sazón está muy mutilada.

Debajo de esta cornisa, esto es, en el primer cuerpo, hay una cavidad que señala claramente el lugar donde hubo una lápida.

En el interior de este primer cuerpo hay una estancia cuyas medidas están al dorso del diseño, que estuvo en otro tiempo abovedada con ladrillos de 30 centímetros.

La torre está rajada por un rayo que penetró sin duda por la bóveda del nicho o capilla del segundo cuerpo rompiendo la del primero en cuya estancia entró, y saliendo sin duda por la parte posterior del edificio, en donde hay un grande e irregular boquete que no tiene trazos de haber sido puerta.

La tradición hace remontar la antigüedad de esta torre a la época de los moros, y el dueño de ella está en la idea de que este edificio se eleva a los tiempos de la dominación romana, con cuya opinión estoy de acuerdo, inclinándome yo a creer que la tal construcción es un monumento sepulcral consagrado a perpetuar la memoria de algún hecho famoso.

A cosa de un cuarto y medio de distancia y en igual dirección había otra torre hecha de igual material y de la misma forma, si bien que esta no contenía en su primer cuerpo la estancia que tiene la del diseño, sino una pequeña cavidad debajo el pavimento del nicho que antes había. Esa segunda torre hace doce o trece años que se vino abajo por sí misma, no quedando a la sazón de ella más que una parte del primer cuerpo, pues lo que cayó fué el segundo que estaba inmediatamente apoyado sobre unas fajas de piedra arenisca amarillenta que suplían aquí a los ladrillos de la otra torre.

Esta era más elevada que la del diseño, habiendo entre ambas otra diferencia, la de que la de ésta miraba su frontón hacia la parte de oriente y la otra hacia el mediodía.

Se desea saber, pues, cual es la opinión de los anticuarios de esa ciudad pues aquí no tengo a nadie con quien poder consultar.

### **3. Informe de Bonaventura Hernández, 25-9-1857**

Aun cuando en la descripción y facsimil que precede viene detallada con suma minuciosidad y exactitud, lo bastante para hacerse o formarse un cabal concepto del monumento que existe en la provincia de Gerona, es indispensable para deducir con toda crítica la época de su erección, el examinar prolijamente el sistema de construcción y otras circunstancias que sólo un ojo práctico puede apreciar.

A primera vista y sin más antecedentes que la descripción expresada, pudiera creerse que el edificio perteneció a los árabes por la vulgar opinión de que estos fueron los introductores en España de la fabricación de las tapias y el resto en cuestión parece formado bajo el mismo sistema a capas o fajas por medio de tablas o capones que luego se quitaban. El arcaduz o canal que aun se conserva en esta ciudad encima del célebre acueducto romano, fue construido por los árabes con el mismo

método que las tapias entre dos tablas, sustituyendo sólo el hormigón a la tierra; pero aunque como queda dicho pudiera considerarse árabe á primera vista, está en mi concepto muy lejos de ser tal.

Es un error gravísimo el creer que los árabes introdujeron el construir por medio de tapias. Este sistema es antiquísimo en España: los españoles, lo mismo que los africanos, formaban sus muros de tapia o tierra apisonada de una consistencia y solidez tal que que ya llamó la atención de los romanos los cuales la denominaban *formatium*.

Plinio en su libro 35, cap. 14, las describe así: *Quid non in Africa, Hispaniaque ex terra parietes quos appellant formaceos, quoniam in forma circumdatis utriusque duabus tabulis inferciuntur verius, quam instruuntur, aevis durant, incorruptique imbribus, ventis, ignibus, omnique caemento firmiores ... spectant etiam nunc speculas Annibalis Hispania, terrenasque turres iugis montium imposita.*

Estas torres o atalayas formadas de tierra o tapia son mencionadas por Aulo Hircio en el comentario a las guerras de César en España: *Omnia loca quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitioibus retinuntur, sicut in Africa, rudere non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt.*

En fin San Isidoro dice *Retinemus nos hodie idem nomen nam formatium Hispani hormigon dicimus*. He puesto estas citas no para hacer alarde de erudición sino como he dicho para desvanecer aquellos infundados errores tan fatales al estudio de los monumentos.

Prescindiendo del sistema de construcción, la torre tal como la representa el dibujo es de forma absolutamente romana, y sin ningún género de disputa destinada a un enterramiento; un sarcófago en fin o una tumba para conservar los restos de una familia.

Seria muy del caso averiguar si este monumento como el que se arruinó se hallaban colocados en la orilla de algún camino o vía pública según acostumbraban los romanos; ó si hay en su inmediación otros vestigios de habitaciones, pues por la ley X de las doce tablas se prohibía enterrar en poblado "*hominem mortuum in urbe sepelito, neve urito*" y he aquí la causa de hallarse los sepulcros en Roma en los costados de las carreteras y del nombre de las familias que los erigían provino el nombrar la vía Aurelia, Appia, Laviniana, etc. Si la familia era rica, construían sus panteones junto a sus villas o quintas de recreo.

La figura de las torres objeto de esta consulta guarda una analogía con la que se conserva en ésta con el nombre de torre o sepulcro de los Scipiones, en la orilla de la vía Aurelia a media legua de Tarragona y es de creer que en un principio aquellas estarían revestidas de mármol o estuco.

La estancia o tumba inferior estuvo indudablemente destinada á conservar los restos o cadáveres de la familia; así por lo menos lo demuestran sus proporciones. La estancia superior es notable por hallarse descubierta por un costado en forma de nincho; acaso fuese para contener las ofrendas ó para colocar los vasos votivos, etc. esto no lo he visto en ningún monumento funerario de los romanos; tal vez y es lo más probable, que en otro tiempo estaría cerrado como el inferior.

Mi opinión sería que el monumento sirvió para la colocación de cadáveres no para la de urnas cinerarias, porque en este caso estaría subdividido en pequeñas

*cellulae* en la disposición que llamaban *columbarium*. Generalmente se cree que los romanos reducían a ceniza todos sus cadáveres; ésta es otra preocupación que es necesario corregir: esta costumbre que tomaron de los griegos estuvo muy en boga durante el siglo IV de la república, pero algunas familias ilustres no quisieron adoptarla: la Cornelia, supongamos, prosiguió enterrando sus cadáveres y todavía existe el sarcófago de mármol en donde fué sepultada Cecilia Metella extraído de su panteón en la vía Appia cerca de Roma. Es lamentable el que se haya perdido la lápida cuyo hueco subsiste en la fachada principal.

La experiencia me ha demostrado hasta que punto puede uno fiarse de las tradiciones para apoyar en ellas hechos históricos; y el calificar de morunos estos monumentos es tan fútil é insustentable como el considerar fenicias las sepulturas de Andújar. Los autores de ambas tradiciones no conocían la historia, usos y costumbres de estos dos pueblos.

Tarragona 25 de setiembre de 1857.

#### 4. Carta d'Inocencio Rivero a Bonaventura Hernández, 12-4-[1858]

Abril 12.

Señor Don Buenaventura Hernández,

Mi estimado amigo: segun ofrecí a usted esta mañana he visto la carta de mi amigo D. Julian de Chia, de Gerona, del 30 de septiembre 1857, y entre otras cosas me pone el parrafo siguiente:

“Interin que la causa se me aclara un poco para decir lo que me ocurre sobre el contenido de la carta del Señor Hernández Sanahuja, haga usted el obsequio de dar las gracias á este buen señor por las eruditas y luminosas noticias con que se ha servido ilustrar su opinión, con la que estoy de acuerdo”.

“Conozco muy mucho á Paluzié y el diseño en cuestión ha estado en sus manos, pero le dió al monumento que representa poquísima o ninguna importancia, como que aquel mas que anticuario ó mas bien arqueólogo, no pasa de ser, a mi entender, un paleógrafo algo aventajado y nada mas, segun la indiferencia con que mira la parte monumental y el interés con que se fija en los pergaminos y escrituras antiguas”.

Despídese de usted afectísimo amigo

Q[ue] l[e] a[gradece] y b[esa] s[u] m[ano]

Inocencio M. Rivero [?] [signat],

#### 5. Notícia del *Diari de Tarragona*. 25-5-1864

Retall de premsa. Notícia del *Diario de Tarragona* del dia 25 de maig de 1864 que reproduceix l'apareguda a l'*Eco de Gerona* sobre el descobriment de la torre romana amb una anotació manuscrita, a sota, d'Hernández Sanahuja:

*Hos ego versículos fecit, tulit alter honores.*

*Sic vos no vobis...*

*Virg.*

### 6. Carta de Manuel Salavera a Bonaventura Hernández, 25-5-1864

Mi amigo Don Buenaventura: ya veo que lo de Gerona es revivido ahora después de siete años de conocido, y además calificado según la inteligente opinión de usted. En el primer momento quería poner unas líneas aclarando el descubrimiento; pero más meditada la idea he desistido de ella, dejando por completo a la prudencia de usted el resolver sobre el particular.

Sabe usted le es muy afectísimo amigo

M. Salavera (signat)

Hoy 25 de mayo de 1864.

[Recepció de l'article: 26-2-2013]

[Acceptació de l'article:18-4-2013]